

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ

Όταν στα 1916 ο Παλαμάς με μιά του διάλεξη⁽¹⁾ μᾶς ἀποκάλυψε τὸν Κρυστάλλη⁽²⁾, στάθηκε μπρὸς τὸ ἔργο του καὶ θαύμασε τὸν τραγουδιστὴ, ποὺ ξέρει νὰ παρουσιάζει «τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀναβουσμένο με νέα ὄρμη»⁽³⁾ καὶ ποὺ σ' αὐτὴ τὴν ποιητικὴ ἔκφραση μένει ὄχι ἀπὸ ἀδυναμία ἀλλὰ γιατί βρίσκει ἕνα «στοιχεῖο καὶ πάτημα γιὰ νὰ μᾶς ξετυλίγει μιά δύναμη»⁽⁴⁾.

Όταν πάλι στα 1938 ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης στέκεται μπρὸς τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη καὶ με μιά συστηματικὴ μελέτη⁽⁵⁾ τὸ καταδικάζει λέγοντας πὼς τίποτε ἄξιο δὲν προσφέρεται μ' αὐτὸ στὴ λογοτεχνία μας, γιατί εἶναι ἔργο «χοντροῦ διασκευαστῆ κι' ὄχι δημιουργοῦ ποιητῆ», τὴν ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μόνο κοιτάζει κι' αὐτός.

Ἀπὸ τὸ δεκάξι ὡς τὸ τριανταοχτώ κι ἀπὸ τότε ὡς τώρα πάρα πολλοὶ ἐρευνητὲς τῆς νεώτερης λογοτεχνίας μας καταπιάστηκαν με τὴ μελέτη τοῦ Κρυστάλλη⁽⁶⁾. Ὅλοι τους, λίγο-πολύ δὲν ἔκαμαν ἄλλο παρά νὰ μιλοῦν γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἔργου του με τὸ δημοτικὸ τραγούδι⁽⁷⁾, καὶ ἢ νὰ θαυμάζουν ἢ νὰ κατηγοροῦν τὸν ποιητὴ ἀνάλογα με τὰ κριτήριά του ὁ καθένας.

Κι εἶναι βέβαια ἀληθινὸ, πὼς τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἔχει βαθιὰ χαράξει τ' ἀχνάρια του στὸ ἔργο τοῦ Ἡπειρώτη τραγουδι-

στῆ, ποὺ δὲν ἐδίστασε μερικές φορές νὰ πάρει ὀλόκληρα τραγούδια καὶ παραλλάζοντάς τα λίγο ἢ πολὺ νὰ τὰ παρουσιάσει γιὰ δικά του προσωπικὰ δημιουργήματα. Τέτοια εἶναι «Τὸ Μέθυσο», τὸ «Τραγούδι τοῦ ἀργαλειοῦ», «Τὸ Φίλημα».

Ὅμως ἂν σπουδάσει κανεὶς προσεχτικὰ τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη, καὶ μάλιστα τὸν «Τραγουδιστὴ τοῦ Χωριοῦ καὶ τῆς Στάνης», τὸ πρῶτο ἔργο τῆς ὠριμότητάς του — ἂν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ ὠριμότητα ἑνὸς ἀνθρώπου, ποὺ πέθανε τόσο νέος — θὰ διακρίνει, πὼς τὰ ποιήματα ποὺ γεννήθηκαν ἄμεσα καὶ ὀλοκληρωτικὰ ἀπ' τὸ δημοτικὸ τραγούδι δὲν εἶναι καὶ τόσο πολλὰ. Γιατί στὰ παραπάνω τρία χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, ποὺ τὸ ἕνα τους μάλιστα, «Τὸ Μέθυσο», δὲν ἐμπῆκε σὲ καμμιά συλλογὴ ἀπὸ τὸν Κρυστάλλη, δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε παρά τραγούδια, ποὺ μόνο ἀπροσπάσματά τους ἔχουν καθαρὰ λαϊκὴ τὴν πηγὴ τους, ὅπως «Ὁ Γέρος Καρβανάρος», «Ἡ Ποθοπλανταγμένη», τὸ «Τραγούδι τοῦ τρυγητοῦ», τὸ «Τραγούδι τῆς ξενιτειᾶς»⁽⁸⁾. Καὶ θὰ δεῖ ἀκόμα, πὼς τὰ περισσότερα ποιήματα ἀπ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ διαφέρουν πολὺ καὶ στὴ μορφή καὶ στὴν οὐσία ἀπὸ κείνα ποὺ ἔχουν δουλευτεῖ πάνω στὸ δημοτικὸ τραγούδι. Κι ἀκόμα περισσότερο, θὰ δεῖ πὼς καὶ τὰ ὑπόλοιπα αὐτὰ τραγούδια δὲν παρουσιάζουν μεταξύ τους τόση ὁμογένεια.

Μερικὰ ἔχουν ἕνα χαρακτήρα ὀλοκάθαρα βουκολικὸ, ὅπου τὸ ἀφτί χαίρεται τὴν τραχεῖα τσοπάνικη γλῶσσα καὶ ὁ νοῦς εὐφραίνεται με τὶς εἰκόνες τῆς ἀπλῆς ζωῆς τῆς στάνης με τὴν ἀρρενωπὴ τραχύτητα μαζί καὶ ὁμορφιά της. Τέτοια «Ὁ Σκάρος», «Ὁ Κούρος», «Ὁ Γέννος», ποὺ, ὅπως λέει ὁ Παλαμάς, ξεχωρίζουν γιὰ τὴ «μεγαλόπρεπη ἐντέλεια τοῦ ὕφους»⁽⁹⁾ καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἕναν «νεωτεριστικὸ πραγματισμό, ποὺ πλησιάζει πιὸ πολὺ στὸν ἀρχαῖο κλασικισμὸ».⁽¹⁰⁾

Κι ἄλλα πάλι οὔτε βουκολικὰ εἶναι, οὔτε

(1) Κ. Παλαμά: «Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης», 1917, Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19 αἰῶνος, ἔκδ. Φ. Σ. «Παρνασσός».

(2) Εἴκοσι δυὸ χρόνια πρὶν ὁ Παλαμάς εἶχε μιλήσει, στὸν «Παρνασσό» καὶ τότε ὅπως καὶ στὰ 1916, γιὰ «Τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη».

(3) Κ. Παλαμά: ὄπ(ου) παρ(απάνω) σ. 39.

(4) Κ. Παλαμά: ὄπ. παρ. σ. 42.

(5) Γιάννη Ἀποστολάκη: «Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι», Θεσσαλονίκη, 1938.

(6) Βλ. Γ. Κ. Κατοῖμπαλη: «Κώστας Κρυστάλλης. Κρίσεις καὶ πληροφορίες. Βιβλιογραφία», Ἀθήνα, 1935, καὶ «Βιβλιογραφία Κ. Κρυστάλλη (Συμπλήρωμα)», Ἀθήνα, 1943.

(7) Μοναδικὴ ἴσως ἀξιόλογη ἔξαρση εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Α. Ι. Λαζαρίδης: «The Greek Pastoral», San Francisco, 1924. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Ὀλμου Περάνθη: «Θεόκριτος, ὁ παλαιὸς καὶ ὁ νέος», Ἐφημ. Πρωτῶν, 17 Μαρτ. 1943. Τὴ μελέτη τοῦ Βαλέτα: «Φιλολογικὰ στὸν Κρυστάλλη», Μυτιλήνη, 1936, ὅπου ἐξετάζεται ἡ ἐπίδραση τοῦ Βαλαωρίτη, ὡς τώρα στάθηκε ἀδύνατο νὰ τὴ βροῦμε.

(8) Κι ἀπ' αὐτὰ πάλι τὰ δυὸ ἀνήκουν σὲ καλύτερη ἐποχὴ βρισκόμενα στ' «Ἀγροτικά».

(9) Κ. Παλαμά: ὄπ. παρ., σ. 47.

(10) Κ. Παλαμά: ὄπ. παρ., σ. 48.

δημοτική επίδραση έχουν — μερικές φορές ούτε καν απήχηση — και παρουσιάζονται σαν πρωτότυπα προσωπικά δημιουργήματα του Κρυστάλλη. Τέτοια «Ο Τρύγος», «Τό Ήλιοβασίλεμα», «Τό Κέντημα του Μαντηλιού», και τό τραγούδι «Στό Σταυραϊτό», τό μόνο ίσως ποίημα πού πραγματεύεται καθαρά ύποκειμενικό θέμα.

Μέσα στις τρεις αυτές ομάδες διακρίνονται όλοφάνερα τρεις ξέχωροι ποιητικοί δρόμοι. Στην πρώτη ομάδα ο Κρυστάλλης πατάει μέ σιγουριά τό δρόμο τό χαραγμένο από τή λαϊκή μούσα. Ο δημοτικός τόνος, πού τόν έχει μέσα στο αίμα του και τού ποτίζει τό κορμί, κυριαρχεί στά ποιήματα τούτα δεσποτικά. Θαρρείς μάλιστα συχνά, πώς ο Κρυστάλλης τό ήξερε αυτό, και δέ θέλησε ή ίσως και δέν μπόρεσε νά λευτερωθεί απ' αυτόν. Είναι κάτι πού σωστά τό είδε ο Άποστολάκης, άδιάφορο αν αυτό φτάνει ή όχι για νά δικαιολογήσει τά συμπεράσματά του.

Στή δευτέρα ομάδα, πού όλα τά ποιήματά της βρίσκονται στον «Τραγουδιστή της Στάνης», ή δεσποτική αυτή κυριαρχία δέν υπάρχει πιά. Νιώθεις κι εκεί πώς τό δημοτικό στοιχείο διαποτίζει όλα τά ποιήματα, όμως τού κάκου θά ζητήσεις νά βρείς φανερά τ' άχνάρια του. Είναι σά νά μυρίζεσαι μέσα από ένα μπουκέτο λουλούδια τή μοσκοβολιά ενός θυμαριού πού δέν τό βλέπεις.

Ανάμεσα σέ τούτα και στά τραγούδια της πρώτης ομάδας πρέπει νά τοποθετηθούν τά λιγοστά αλλά σημαντικά ποιήματα της τρίτης ομάδας. Στάθηκαν σίγουρα τό διάμεσο σκαλοπάτι σ' αυτή τήν εποχή, απ' όπου πέρασε ο ποιητής για νά φτάσει στην καλλιτεχνική όλοκλήρωση των τραγουδιών της παραπάνω δευτέρας ομάδας, μέ τό ζωγραφικό ξετύλιγμα, πού χαρακτηρίζεται από μιά λιτότητα γνήσια ελληνική. Σ' αυτά τά ποιήματα πρωτοπαρουσιάζεται ή ζωγραφική τάση, μέ εικόνες πού ξετυλίγονται πλατιά και πού πολλές φορές καλύπτουν όλοκληρο τό τραγούδι («Τρύγος», «Ήλιοβασίλεμα»). Όμως έδώ τό δημοτικό τραγούδι δέν έχει πιά σχεδόν καμμιά θέση. Ακόμα κι εκεί πού λιγοστοί στίχοι σ' αφήνουν νά τό δεις μπροστά σου, έχεις τό παράξενο αίσθημα, ότι βρίσκεσαι έξω από τήν ατμόσφαιρά του. Κάποιος περισσότερος ρομαντισμός, κάποια απαλότητα και χάρη στο στίχο, κάποια μεγαλύτερη κομψότητα, σέ φέρνουν έξω από τό γνωστό σου δημοτικό κόσμο. Πώς μπορεί άραγε νά έξηγηθεί αυτό;

Η άπάντηση σ' αυτό τό πρόβλημα είναι πολύ σημαντικότερη απ' ό,τι θά μπορούσε νά φανταστεί κανείς, γιατί φέρνει στο φώς ένα καινούργιο στοιχείο πολύ αξιόλογο, πού ίσως συντελέσει στην καλύτερη κατανόηση τού ποιητή μας.

Τό στοιχείο τούτο μάς τό δίνει τό πιο άτομικό ποίημα τού Κρυστάλλη, ίσια-ίσια

έκείνο πού θά περίμενε κανείς νά έχει μέσα του όσο γίνεται πιο λίγη ξένη επίδραση: τό τραγούδι «Στό Σταυραϊτό». Γιατί σ' αλήθεια ή άρχή απ' αυτό τό τραγούδι, όπου τό άναφτέρωμα τού πόνου τού ποιητή παρομοιάζεται μέ τό άναφτέρωμα τού αίτου, είναι ένα κομμάτι δανεισμένο από ξένο έργο. Και μάλιστα δανεισμένο όχι από τό έργο των λαϊκών άνώνυμων τραγουδιστών, ή των δόκιμων έστω ποιητών πού κινήθηκαν πολύ μέσα στα πλαίσια της λαϊκής μούσας, αλλά από ένα έργο όλότελα διάφορο, έργο μίας ξεχωριστής ποιητικής τεχνοτροπίας. Τό έργο αυτό, πού στάθηκε για τήν άρχή «Τού Σταυραϊτού» τό πρότυπο τού Κρυστάλλη, είναι ο Έρωτόκριτος.

Πραγματικά διαβάζοντας κανείς τό κρητικό έπος, στο Α 307-316 θ' ακούσει τήν Άρετούσα νά μιλάει για τό δυνάμωμα τού έρωτά της μέ τούτη τήν παρομοίωση:

Κι ώσαν από μικρόν αύγό μικρό πουλίν έβγαίνει
τρεμουλιασμένο κι άφαντο, και μέ καιρό πληθαίνει,
κάνει κορμί, κάνει φτερά, καθ' ώρα μεγαλώνει,
και πορπατεί, χαμοκετά, και φτερουγοξαπλώνει,
κι απ' άφαντο κι από μικρό, πού τον όντέν έφάνη,
κορμί, φτερά και δύναμη και μεγαλότη κάνει,
τό ίδιο γίνη κ' εις έμέ στην άπραγή μου νιότη
άρχή μικρή κι άψήφιστη ήτον από τήν πρώτη,
μά έδά έχει τόση δύναμη, κ' έτοι μεγάλη γίνη,
όπου μου πήρε τήν έξά, και δίχως νομ' αφήνει.

Ποιός όμως δέ θυμήθηκε κιόλας τήν άρχή «Τού Σταυραϊτού»:

1-4 Από μικρό κι απ' άφαντο πουλάκι, σταυραϊτέ μου,
παίρνεις κορμί μέ τον καιρό και δύναμη κι άγέρα
κι απλώνεις πήχες τά φτερά και πιθαμές τά νύχια
και μέσ στα σύγνεφα πετάς, μέσ στα βουνά άνε-
[μίξεις.

9-15 Έτσι έγεννήθηκε μικρός κι ο πόθος μου στο στήθη,
κι απ' άφαντο κι απ' άπλερο πουλάκι, σταυρα-
[ιτέ μου,
μεγάλωσε, πήρε φτερά, πήρε κορμί και νύχια,
και μου ματώνει τήν καρδιά, τά σωθικά μου σκίζει.

Κι έφώλιασε βαθιά-βαθιά μέσ στ' άσαρκο κορμί μου
και τρώει κρυφά τά σπλάχνα μου, κουφοβοσκάει
[τή νιότη.

Όστερ' απ' αυτή τή σύγκριση ποιός θά δυσκολευόταν νά παραδεχτεί ότι ο Κρυστάλλης δέν θά έδιάβαζε τόν Έρωτόκριτο τόν καιρό πού έγραψε τό «Σταυραϊτό» του; (11)

Αλλωστε ή ίδια ή προσωπικότητα τού Κρυστάλλη μάς σπρώχνει σ' αυτή τή σκέψη. Η καλλιτεχνική του εξέλιξη φέρνει πάνω της κάθε φορά όλοφάνερα τ' άχνά-

(11) Είναι αλήθεια ότι ο στίχος 3 θυμίζει πολύ δημοτικό τραγούδι, όπως φαίνεται νά πιστεύει κι ο Κ. Τ. Καζαντζής, όταν στην έπιστολή του για τόν «Τραγουδιστή τού Χωριού και της Στάνης» (Δεκέμβριος 1892) χαιρετίζοντας τήν ποίηση τού Κρυστάλλη σαν «κωλορρίζι καινούργιο φυτρωμένο από μέσα από τά σπλάχνα τού λαού» λέει:

«Φάγε, πουλί, μαύρο πουλί, απ' άνδρειωμένο σωμα
νά κάμεις πήχου τό φτερό και πιθαμή τό νύχι
φωνάζω, όπως λέγει τίς οίδε ποιός άγνωστος ποιη-
τής.» Αλλά μόνο αυτός ο στίχος και κανείς άλλος
δέ θυμίζει δημοτικό τραγούδι.

ρια της πνευματικής του πορείας. Κάθε μεγάλη μορφή της τέχνης που πρωτογνωρίζει, τον εξουσιάζει λίγον καιρό πέρα για πέρα, ώσπου να κυριαρχήσει πάνω της και να την ξεπεράσει κρατώντας μονάχα απ' αυτή το καταστάλαγμα και τον άφρο της καλλιτεχνικής της πείρας.

Έτσι στην πρώτη γνωριμιά με το έργο ενός άλλου, όποιου κι αν είναι, θαρρείς αφήνει την ψυχή του να νιώσει όπως εκείνος και να μιλήσει με τη γλώσσα του δασκάλου του. Τέτοιας ώρας γέννημα είναι και οι πρώτοι στίχοι από το «Σταυραϊτό»⁽¹²⁾.

Ύστερ' απ' τ' «Άγροτικά» με την απέραντη λαϊκή τους εμπνευση, ο Κρυστάλλης μοιζεί ν' αναζητάει ένα καινούργιο δρόμο. Η προμετωπίδα του «Τραγουδιστή του Χωριού και της Στάνης» (πολλά με Νύμφαι δίδαξαν αν ώρα βουκολέοντα έσθλα—Θεόκριτος) δείχνει κιόλας κάποιο απ' τα μονοπάτια που πήρε η ψυχή του. Είναι ο βουκολισμός, που τον αναγκάζει τώρα ν' αφήσει τη διηγηματική θεματογραφία των «Άγροτικών» με τη ρομαντική τους διάθεση και να στραφεί σε θέματα πιο ρεαλιστικά, βγαλμένα απ' την προσωπική του πείρα και διαποτισμένα από ένα δυναμικό λυρισμό, χωρίς όμως και να τον ξεμακρύνει ολότελα από το λαϊκό στοιχείο. Και τούτο γιατί ο θόρυβος της εποχής γύρω από την ποιητική του τέχνη την πρωτόφαντη του

(12) Έκτός από το παραπάνω χωρίο πολλά ακόμα στοιχεία στηρίζουν τη γνώμη μας ότι ο Κρυστάλλης έγνωριζε και μελετούσε πολύ, τον τελευταίο μάλιστα καιρό της ζωής του, όχι μόνο τον Έρωτόκριτο, αλλά ολόκληρη την ποιητική παραγωγή της κρητικής μούσας. Έπειδή όμως δεν έχουμε ακόμα συμπληρώσει τις έρευνές μας, περιοριζόμαστε σήμερα σ' αυτό και τα υπόλοιπα θα τα περιλάβουμε στη συστηματική μελέτη που έτοιμάζουμε για τις πηγές του Κρυστάλλη γενικά.

έδενε κάπως την ψυχή με τα στοιχεία της και δεν τον αφήνε να τραβήξει πέρα για πέρα λεύτερος για καινούργια μονοπάτια. Έτσι γράφει τώρα «Τον Τραγουδιστή του Χωριού», όπου το έπικό στοιχείο των θρύλων απ' τ' «Άγροτικά» παραμερίζεται από τη λυρική διάθεση του «Γέρου Καρβανάρου», «Της Μαγεμένης βρύσης» και «Του Μαρμαρωμένου βασιλόπουλου», όπου αρχίζει μάλιστα να παρουσιάζεται στη σκηνή και να δρά η ίδια ή προσωπικότητα του ποιητή.

Ύστερα, όταν πιά στέρεψε και τούτη η πηγή, τότε θάλεγε πως σά στερνή δυνατή αναλαμπή του κόσμου που φεύγει, γεννήθηκαν το «Τραγούδι του άργαλειού» και «Τό Φίλημα», ολόκληρα κομμάτια δημοτικών τραγουδιών με ελάχιστες παραλλαγές και θά έκλεισε ο κύκλος. Από κει και πέρα πιά το δημοτικό στοιχείο χάνει όχι μόνο την κυριαρχία του αλλά και την ανεξαρτησία του.

Όμως μιά τέτοια βαθειά αλλαγή δε συντελείται χωρίς ανάλογη συναισθηματική διαφοροποίηση. Χρειάζεται ένα ψυχικό σκίρτημα, μιά ισχυρή έσωτερική δόνηση, ένα αναστάτωμα από κάποια νέα γοητεία. Κι άσφαλώς ο βουκολισμός δεν πρόσφερε στον Κρυστάλλη τέτοια στοιχεία, αφού από την αρχή δεν τον αποτράβηξε από τη δημοτική μούσα.

Έτσι ύψώνεται αναμφισβήτητα το αίτημα μιάς άλλης ισχυρής επίδρασης και η μόνη που φαίνεται σίγουρη είναι η επίδραση του Έρωτόκριτου γιατί όσο κι αν το κρητικό έπος δε φαίνεται να άσκησε βαθειά και θετικά γόνιμη επίδραση στην ποίηση του Κρυστάλλη αυτής της εποχής, πάντως είναι αναμφισβήτητη η έξωτερική του σχέση μαζί της· απ' αυτήν μπορεί κανείς να συμπεράνει την άρνητική τουλάχιστο επίδρασή του με το ξεμάκρμα του ποιητή απ' τα παλιά δημοτικά του πρότυπα.

ΔΗΜΗ ΜΠΕΖΑΝΤΈ

